

VALLÈS XIRAU, Joan (dir.) [et al.] (2014)
Noms de plantes: Corpus de fitonímia catalana
 Barcelona: TERMCAT, 1085 p.
 ISBN 9788439391685
 <http://www.termcat.cat/ca/Diccionaris_En_Linia/191/Fitxes>

L'any 1965, Salvador Espriu cisellava unes paraules que potser siguin el millor epítom del volum que presentem, *Noms de plantes. Corpus de fitonímia catalana*.

Deia el poeta, en l'«Inici de càntic en el temple», ara fa cinquanta anys: «Però hem viscut per salvar-vos els mots, | per retornar-vos el nom de cada cosa, | perquè seguíssiu el recte camí | d'accés al ple domini de la terra».

I, en efecte i entre moltes altres coses, el *Corpus de fitonímia catalana* és una obra «per salvar-nos els mots», els *Noms de plantes*.

Es tracta d'una obra colossal, enllestida gràcies a l'àrdua empresa represa al llarg de vint-i-un anys per un equip altament qualificat —de luxe, diria jo— encapçalat pel savi compromès i catalític Joan Vallès Xirau, un dels màxims impulsors de l'etnobotànica als Països Catalans.¹

A casa nostra, tant la diversitat botànica com l'etnobotànica —i més en concret la fitonímica— són enormes; i totes juntes constitueixen part de la nostra comuna riquesa en el sentit que li atorgava un dels més grans biòlegs del nostre temps, Edward O. Wilson: «Hom pot dir que cada país té tres tipus de riquesa: material, cultural i biològica».

En consonància amb aquesta riquesa, el *Corpus de fitonímia catalana* ha aconseguit relacionar vora 8.400 noms científics de plantes amb els més de 35.000 fitònims que ha fet servir la gent al llarg del temps per nomenar-les popularment, i tot això acompanyat d'un apartat amb més d'un centenar de fotografies i uns índexs que faciliten la recerca en aquesta monumental obra de quasi 1.100 pàgines.

Aquest volum s'ha nodrit, doncs, de desenes de milers de fitònims (vora 40.000, d'originals), extrets —i revisats i ponderats— de més de 300 obres botàniques dels darrers cent cinquanta anys; obres d'entre les quals destaca, qualitativament i quantitativa, aque-

lla referència que va ser *Els noms de les plantes als Països Catalans* (1981), de Francesc Masclans, de la qual aquest *Corpus* és manifestament l'hereu.²

El *Corpus de fitonímia* és, en primera instància, un magne diccionari sinonímic de noms de plantes; de fet, i en paraules de Manuel Benito Crespo Villalba, «el més complet, exhaustiu i rigorós que s'haja escrit fins hui».

Però, el *Corpus* no tan sols és una magna obra sinó també un *magnum opus*, una obra mestra que —de manera similar al que va suposar en el seu temps el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), l'Alcover-Moll, per a la romanística general— s'ha avançat a tot allò que en el camp de la fitonímia posseeixen altres cultures de molts més recursos econòmics, logístics, demogràfics i polítics.

I en consonància amb la dita mallorquina recollida al DCVB *treure el Corpus* (eucarístic), en el *Corpus* que ara comentem la fitonímia es vesteix de gala per mostrar-nos l'excel·lent recull de *Noms de plantes* que de bon segur contribuirà amb escreix a la tasca sempre inacabable de fer de la nostra una llengua d'alta cultura.

El *Corpus* ha aconseguit recollir, relacionar i fixar una part ben important del patrimoni immaterial, el fitonímic, amenaçat de desaparició a causa del seu mecanisme preponderant de transmissió, oral, lligat a usos i costums d'un món en via d'extinció, el rural.

Però no tan sols ha sigut la progressiva desconexió entre *ager* i *urbs* el que propicia la desaparició d'un món, l'etnobotànic, ple a vessar de polièdriques formes d'expressió, entre les quals les lingüístiques. També el món acadèmic s'ha manifestat reticent a estudiar i fer pròpia una forma expressiva tan menystinguda com les arrels sociològiques i interpretatives en què s'assentava; o, potser també, perquè des de l'aparició del rigor científic es van obrir camins que conduïen a progressos ràpids, i aquelles velles respostes —en forma de noms, usos i rituals—

van semblar pures excentricitats, malgrat que en el seu temps, no gaire llunyà, gaudiren d'una increïble vitalitat i una acceptació col·lectiva.

De fet, i parafrasejant Masclans, «[mentre] el rigor científic de la sistemàtica biològica es fonamenta en identitats o diferències estrictament definides, els parlars populars tenen orígens diversos, solen ser transmesos oralment i admeten certs marges d'ambigüitat que fluctuen entre les dades de la percepció sensible més acurada i les velles creences més o menys esotèriques de la màgia».

Poliedre lingüístic, calidoscopi informatiu

La formació dels fitònims obeeix a factors no sempre ben definits: des de l'atribució de propietats a les semblances morfològiques, tot passant per un munt d'avatars locals i temporals molt diversos dels quals els noms de les plantes han conservat, sovint, el rastre.

A més a més, la difusió dels noms populars, lligada a les rutes migratòries, als canals comercials, a l'assignació vicariant de propietats i a la transmissió quasi exclusivament oral ha conduït, en els diversos dominis dialectals d'una llengua, a formes diverses d'homonímia (el mateix nom per a diferents plantes), sinonímia (diferents noms per a la mateixa planta), convergència, mutacions fonètiques, etc.; i això cobra una particular importància en la nostra llengua, conformada com una llengua policèntrica amb un marcat respecte per les varietats territorials.

Això darrer, junt amb l'enorme varietat, els matisos i les corrupcions fonètiques lligades a la fitonímia popular, ha fet desistir en ocasions els botànics novençans i/o academicistes que, mancats d'un instrument sistematitzador i clarificador com aquest *Corpus*, ràpidament corrien a refugiar-se en la reputada exactitud de la terminologia científica, quan no a aplicar noms estandarditzats o foranis a plantes que en la zona rebien un altre nom, amb la consegüent elevació de l'entropia terminològica i el risc de pèrdua greu de la informació que els noms atresoren.

Perquè els fitònims n'atresoren, d'informació: un fitònim és un mot carregat de sentit, una clau per obrir panys i portes a través de les quals es pot accedir a moltes de les relacions que al llarg dels segles hem establert els humans amb el món de les plantes.

El lèxic s'ha d'entendre no com un conjunt de noms per guardar, ordenar, classificar, sinó com la clau que permet l'accés a molts altres nivells, a noves possibilitats d'interpretació de la realitat, i a la reconstrucció d'un passat que explica el present i condiona el futur; com una posició en una partida d'escacs que, convenientment interpretada per l'analista, permet no tan sols reconstruir com s'hi ha arribat sinó veure les possibilitats que s'obrin per avançar.

I en particular els biònims, les paraules amb què designem els éssers vius, «parlen»; sí, no tan sols serveixen per designar, sinó que poden contenir informació rellevant: morfològica, fisiològica, ecològica, instrumental, històrica, utilitària, simbòlica, medicinal, toxicològica, gastronòmica entre altres tipus.

La fitonímia, de fet, no és una simple compilació de noms de plantes, sinó que és plena a vessar de sentits diversos: etimològic, contextual, jeràrquic, intel·lectiu, emotiu o productiu. Per això, no es tracta de recuperar fitònims per un simple afany nostàlgic, no. Més enllà de la catalogació lexicogràfica els fitònims permeten explorar nous camps conceptuals i lligar connexions que estimulen a bastir visions holístiques, relacionals, mútuament sustentadores. I en eixe sentit els fitònims, com la poesia per a Gabriel Celaya, «son un arma carregada de futur», i recuperar-los, repensar-los per entendre'n el significat, obri portes per al futur.

Fixem-nos, si més no, en el següent cas, en el qual un fitònim alerta sobre una possible relació entre algun component bioquímic d'un fruit i la resposta fisiològica d'un determinat animal. L'exemple està pres del llibre *Herbari. Viure amb les plantes*, i fa referència al fruit de l'aranyoner *Prunus spinosa*³ (p. 117): «[hi ha] un altre fitònim relacionat amb el pinyol sobre el qual convé detenir-se. En novembre del 2006, a la secció «Històries Naturals» de la revista *El Temps*, Martí Domínguez es preguntava la raó del fitònim *escanyagats*, aplicat a *Prunus spinosa* pel fet que els gats que mengen aranyons pateixen un episodi d'ofegament, d'oclusió faringia o escanyament (*ex-cannare*, pel canó de la gola), que acaba amb la mort. El problema plantejava un repte etnobotànic: el d'anar més enllà de l'anotació, cartografia i sistematització de dades, per tractar d'interpretar-les. Nosaltres creiem que la ingesta de la llavor n'és la causa, ja que conté amigdalina, un glucòsid que per hidròlisi enzimàtica produeix benzaldehid, glucosa i cianur d'hidrogen (HCN). Tot i que aquest és tòxic a partir de determinades dosis, pensem que no n'és el causant de la mort, sinó el benzaldehid, que en degradar-se a l'intestí es transforma en àcid benzoic/benzoat, al qual els gats tenen una hipersensibilitat molt acusada fins al punt que dosis relativament petites els causen una mena de xoc anafilàctic que pot conduir-los a la mort».

Un pont entre la natura i la cultura

El *Corpus* ha suposat un repte editorial, lexicogràfic, metodològic i organitzatiu d'una complexitat extraordinària. Però, en haver sigut resolt satisfactòriament, ara ofereix uns resultats d'altíssima qualitat a un públic nombrós i divers entre el qual podem incloure potencialment no tan sols lingüistes i botànics, sinó també

geògrafs, naturalistes, excursionistes, mestres, professors, antropòlegs i força més gent.

Cal advertir, però, que tot i l'enorme tasca desenvolupada en sistematitzar, depurar, organitzar i correlacionar fitònims i noms científics, el *Corpus* no és cap final, sinó l'inici d'una nova fase en què, com a col·lectiu que legítimament aspira a un equilibri socioambiental, podem disposar d'un instrument molt valuós per abordar nous reptes: els derivats de l'extracció del valor informatiu inscrit en els fitònims i els que permetran fer servir nous punts de vista en diferents branques del saber. Sí, moltes rames del saber que fins ara tenien un accés més aïna difícil a algunes de les relacions entre els humans i el seu entorn vegetal que havien quedat fixades lingüísticament. I per lingüísticament ens referim no tan sols als fitònims, sinó també als fitotopònims i fitoantropònims, i també a les llegendes, mites, rondalles, comparances, refranys i el llarg etcètera que enriqueix la paremiologia, però també l'heràldica o les múltiples formes en què perduren els ètims, els mots, els significants.

En eixe sentit un fitònim pot servir de pont entre la natura i la cultura,⁴ entre les plantes i nosaltres. Per la qual cosa, recopilar i posar els fitònims a l'abast del públic facilitarà nous estudis etnobotànics; però també uns altres de ben diferents però igualment àvids de noves incitacions epistemològiques: estudis botànics pròpiament dits, i lingüístics, però també farmacològics, medicinals, fisiològics, bioquímics, històrics, geogràfics, literaris, paremiològics, mitològics, etcètera.

Perquè si bé les plantes continuaran vivint entre nosaltres —llevat les que estan en perill d'extinció—, els mots, els coneixements transmesos i depurats durant segles, es perdran quan morin els representants de la darrera generació que els guardava i que els havia compilat en forma de dites i de refranys, de mots i de rituals.

Fem servir un nou exemple ara fitogeogràfic o més aïna fitotoponímic. En un dels pròlegs del *Corpus*, el botànic Ramon Maria Masalles es fa ressò de la recent troballa d'un nou tàxon botànic que es creia desaparegut tot seguint la pista d'un fitotopònim. Llegim el que hi diu: «N'és un exemple recent el cas de la tramussera valenciana (*Lupinus mariae-josephae*), una espècie suposadament extinta de la qual es van trobar poblacions, ja encetat el segle XXI, en tres indrets de topònim ben

explícit: la lloma del Tramussar, de Llombai; el pla del Tramussar, de Xàtiva; i el pic del Tramús, de Gandia». Un descobriment botànic, doncs, a partir d'un fitònim fixat en la geografia.⁵

Nomenar per veure-hi, per sentir-hi, per valorar

La fitonímia no és, no hauria de ser, un «ofici per a diletants» entossudits a «mirar enrere», sinó un instrument per mirar avant però sense perdre de vista ni el retrovisor ni l'exploració de noves rutes; perquè les paraules —i en el nostre cas els fitònims— «parlen»; obrin camins quan se sap què diuen i en el context en què es troben, i ens faciliten interpretar allò que, sense elles, difícilment ni tan sols veuríem, i menys encara imaginariem.

Analitzem un tercer cas, ara relacionat amb la mitologia.⁶ Un dels nombrosos fitònims aplicats a l'arç blanc, *Crataegus monogyna*, és el de *bolquerets de la Mare de Déu*. Es tracta d'un arbust espinescent que difícilment associariem a la necessària suavitat d'uns bolquers, i menys els dedicats al Jesuset per sa mare!⁷

Curiosament, en el rerefons fitonímic podem intuir determinades concomitàncies amb una figura miticoreligiosa de l'antiguitat romana, la nimfa Carna. Venerada des dels temps arcaics, Carna era identificada per un atribut característic, una rama d'arç blanc a la qual

se li assignava el poder apotropaic (adjectiu aplicat als objectes màgics que conjuren, desvien o anul·len els influxos malignes) de protegir els nens menuts.⁸

Així doncs, i tot i que només siga com a hipòtesi, seria lícit establir una relació metafòrica —i a posteriori denominativa— entre la planta amb què la nimfa protegia qualsevol nadó i la funció, també protectora, d'uns bolquers amb els quals la Verge mare embolcalla el seu particular nadó, Jesús?

L'anàlisi fitonímica se'ns presenta, de nou i en aquest exemple, com a potencial generadora de trames argumentals que intenten lligar els fils paral·lels que constitueixen l'ordit de camps epistemològics tan allunyats com mútuament desconeguts.

En definitiva, sovint els fitònims ens ajuden a veure-hi, o almenys a mirar. I a valorar. Perquè en general no hi ha valor si no distingim, o no podem identificar, nomenar, allò que hi ha. I, al contrari, la possibilitat de fer servir un nom pot ajudar a descobrir la cosa, a incentivar-ne l'interès i, en consonància, el valor.

La mirada informada és una guia de lectura: pot oferir, amb només l'atribució d'un mot, tot un tractat sobre la gramàtica de la natura, però també sobre el passat condensat en present, sobre el present que apunta a futur, i fins i tot sobre la dialèctica amb l'observador.

Però per a tindre una mirada informada cal saber llegir, i això vol dir conèixer les paraules que designen

les espècies, almenys les més properes, les més conspícues, les més accessibles.

I per a això ens poden ajudar, orientar, guiar, obres com el *Corpus de fitonímia catalana*. Una obra que ja podem consultar tant en la versió físicoanalògica de llibre com en la virtual-digital, en línia per a consultes puntuals.

Una obra que, com recorda Joan Vallès, ha aparegut faustament l'any 2014, tot just en «el 50è aniversari de la mort de Pius Font i Quer (1888-1964), seny ordenador [...] de la Botànica catalana moderna».

Sí, seny ordenador, com també se sol qualificar Pompeu Fabra respecte de la llengua catalana.

Dos gegants, botànic i farmacèutic un, filòleg i enginyer l'altre, que mitjançant la seua fecunda col·laboració van aconseguir, entre altres fites, que el *Diccionari general de la llengua catalana* (1932) fóra el primer diccionari europeu que arplegava noms de plantes.

I, de manera semblant, ara disposem d'un *Corpus de fitonímia catalana* d'un nivell excepcionalment alt, d'excel·lència, en el panorama terminològic mundial, aquell que es refereix als *Noms de plantes*.

DANIEL CLIMENT GINER
Professor de Ciències de la Natura
i divulgador etnobotànic

Notes

1. En són una mostra digna d'assenyalar les set edicions de les Jornades d'Etnobotànica en Llengua Catalana, de caràcter biennal i itinerant, que des de 2001 han tingut lloc per diversos indrets dels Països Catalans: Torrent (Horta de València), Viladrau (Osona, Montseny), Xixona (Alacantí), Artà (Llevant, Mallorca), Amposta (Montsià), Ibi (Alcoià) i Llívia (Cerdanya).
2. Com ja preveia el mestre Masclans en la introducció del seu llibre: «L'ajuda del saber tècnic de lingüistes i filòlegs qualificats és indispensable; ho és si volem mantenir el prestigi i la categoria d'idioma de cultura que la nostra llengua gaudeix. El llenguatge no és mai obra d'un mer enfevoliment folklòric o patriòtic, sinó el resultat de llargs treballs de col·laboració en els quals corre una pila de factors.»
3. CLIMENT, Daniel; MENDOZA, Rubén (2012). «De la bardissa a la taula. Etnobotànica de l'aranyoner». A: CLIMENT, Daniel; ZURRIAGA, Ferran (2012). *Herbari: Viure amb les plantes*. València: Universitat de València.
4. En les diferents intervencions de la presentació del *Corpus* a la Universitat d'Alacant (UA) es va fer referència a aquests aspectes de manera complementària; en aquest enllaç, la intervenció de Joandomènec Ros, president de l'Institut d'Estudis Catalans: https://www.youtube.com/watch?v=KFOy-Oq_C9o.
5. Intervenció a la UA de Manuel Benito: <https://www.youtube.com/watch?v=zaSoy87HP2c>.
6. Es pot trobar, com el primer exemple, al llibre *Herbari. Viure amb les plantes*, en un dels articles o capítols del llibre, publicat prèviament a la revista *Mètode*, de la Universitat de València (número 71, tardor de 2011): <http://metode.cat/Revistes/Document/L-arc-blanc-i-l-oracle-d-Agamemnon>.
7. Intervenció a la UA de Daniel Climent: https://www.youtube.com/watch?v=UjII_sUxIkk.
8. Llegim a Ovidi (*Fasti* VI: 165-169): «[la nimfa Carna] ... diposità la branca d'arc blanc [...] sota la petita finestra que il·lumina l'habitació [del nen sense nodrissa ...] i a partir d'aleshores les aus [al·lusió als striges o 'vampirs'] respectaren el bressol». En l'original «[...] de spina subditur alba qua lumen thalamis parua fenestra dabat. Post illud nec aues cunas uiolasse ferentur.»